

Η φρεϊριανή Απελευθερωτική Παιδαγωγική και η Κριτική Παιδαγωγική, μέσα από δράσεις ακτιβισμού, ως φορείς κριτικής συνειδητοποίησης καταπιεσμένων ομάδων και κοινοτήτων στις αναπτυσσόμενες και λιγότερο αναπτυγμένες χώρες: μια Μελέτη περίπτωσης στο Νεπάλ

Αλκίνοος Νάτσης

Εκπαιδευτής ενηλίκων
alkinoos.n@gmail.com

Εισαγωγή

Η προσπάθεια της σύγχρονης κυρίαρχης αφήγησης να «πείσει» πως η εποχή των ανισοτήτων φτάνει στο τέλος της επιδιώκει να οδηγήσει τους ανθρώπους σε ένα διπλό είδος πλάνης. Αρχικά, εντός των δυτικών καπιταλιστικών κοινωνιών οι ανισότητες είναι πιο «βαθιές» από ποτέ, χάριν στα νεοφιλελεύθερα και νεοσυντηρητικά μέτρα που η κυρίαρχη ιδεολογία και η ηγεμονία της άρχουσας ελίτ έχει επιβάλει κατά βούληση (Γούναρη & Γρόλλιος 2016). Από την άλλη πλευρά, εσκεμμένα πάντοτε η ρητορική σχετικά με το τέλος των ανισοτήτων, την εκπαίδευση ως ρυθμιστή των ανισοτήτων και τον καπιταλισμό ως τον «παράδεισο» της ευκαιρίας, του ικανού και της αριστείας δεν περιλαμβάνει στον δημόσιο διάλογο συζήτηση για τις λιγότερο αναπτυγμένες και τις αναπτυσσόμενες χώρες του Παγκόσμιου Νότου, παρά το γεγονός ότι αποτελούν την συντριπτική πλειοψηφία των σύγχρονων κρατών (McLaren & Farahmandpur 2013). Έτσι, οι ριζοσπαστικές δημοκρατικές παιδαγωγικές φιλοσοφίες που αποτελούν τον βασικό άξονα της παρούσας εργασίας συνεχίζουν να

είναι από τις ελάχιστες που συγκροτούν μια αντίπαλη και επίκαιρη εναλλακτική στην κυρίαρχη οπτική της εκπαίδευσης ως κατάρτισης, ως προετοιμασίας για την αγορά εργασίας, ως μέσου μόνο για ατομική και όχι συλλογική συνειδητοποίηση. Τα ιδεολογήματα της έλευσης της κοινωνίας της γνώσης και της πληροφορίας ως εξισωτών των αδικιών καταρρέουν κάθε μέρα κάτω από το βάρος της πραγματικότητας (Wink 2014).

Η παρούσα έρευνα αφορά της χώρες του Παγκόσμιου Νότου, όμως ο χονδροειδής διαχωρισμός των κοινωνιών σε «μη αναπτυγμένες που έχουν ακόμα ανάγκη τον Paulo Freire» και σε «αναπτυγμένες που δεν τον έχουν» καταρρίπτεται και μόνο από το γεγονός της ύπαρξης εκατομμυρίων ατόμων που ζουν την εξαθλίωση, την περιθωριοποίηση και την καταπίεση εντός των «αναπτυγμένων» κοινωνιών. Η Απελευθερωτική και η Κριτική Παιδαγωγική δεν αφορούν μόνο έναν τύπο κοινωνίας, αφού τα βασικά ζητήματα πάνω στα οποία θεμελιώνονται είναι κοινά σε παγκόσμιο επίπεδο, ανεξάρτητα από τις μορφές που λαμβάνουν σε κάθε χώρα (Γούναρη & Γρόλλιος 2016). Όσον αφορά τις λιγότερο αναπτυγμένες και τις αναπτυσσόμενες χώρες του κόσμου, η ανάγκη εξάπλωσης της Απελευθερωτικής και της Κριτικής Παιδαγωγικής είναι ακόμα πιο δεδομένη, αφού το ζητούμενό τους μπορεί να συνοψιστεί στην αναζήτηση της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ανάγκης να μετατραπούν όλοι οι άνθρωποι σε υποκείμενα της ιστορίας (Freire 2022α). Η φτώχεια, η εξαθλίωση, οι απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης και εργασίας, η εκμετάλλευση από τις τοπικές ισχυρές ελίτ, η αφαίμαξη του κόπου τους από τα αναπτυγμένα κράτη, η στέρηση εκπαιδευτικών ευκαιριών είναι μόνο κάποια από τα δεδομένα της ύπαρξης των λαών των κρατών του Παγκόσμιου Νότου και συνεπώς και του Νεπάλ, μόνο κάποιοι από τους δείκτες της απανθρώπισης που υφίστανται (Νικολακάκη 2011). Και σε αυτές τις συνθήκες η παιδαγωγική του Paulo Freire και η Κριτική Παιδαγωγική αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους συμμάχους των λαών στην πορεία τους προς το μεγαλύτερο οντολογικό και ιστορικό καθήκον τους, που είναι να απελευθερωθούν και να «εξανθρωπιστούν» (Freire 1977). Αυτή η διαδρομή συναντά πολλά εμπόδια και συντονισμένες επιθέσεις καταστολής της, από τη στιγμή που οι ισχυρές ελίτ των κρατών, και του αναπτυσσόμενου και του αναπτυγμένου κόσμου, καρπώνονται τεράστια οφέλη από την εκμετάλλευση των λαών και την παραμονή τους σε μια «μουδιασμένη» κουλτούρα της σιωπής (Giroux 2024). Για αυτόν το λόγο, στην παρούσα μελέτη γίνεται προσπάθεια να διερευνηθεί η δυνατότητα του ακτιβισμού να λειτουργήσει ως ένας δυναμικός, ανεξάρτητος, μη κρατικά ελεγχόμενος φορέας διάχυσης της Απελευθερωτικής και της Κριτικής Παιδαγωγικής σε κοινότητες,

κοινωνίες και χώρες που βρίθουν από καταπιεσμένους, εκμεταλλευόμενους ανθρώπους.

Με βάση αυτά, στόχο της έρευνας που διεξήχθη στο Κατμαντού του Νεπάλ αποτελεί η απάντηση των εξής ερωτημάτων: 1) Γνωρίζουν και εφαρμόζουν οι Ακτιβιστές/Εκπαιδευτές του Νεπάλ την φρεϊριανή Απελευθερωτική Παιδαγωγική και την Κριτική Παιδαγωγική; Σε ποια τάση της τελευταίας δίνεται έμφαση; 2) Ως προς το βαθμό κριτικής συνειδητοποίησης, χειραφέτησης και ενδυνάμωσης των συγκεκριμένων γυναικών, μπορούν να χαρακτηριστούν αποδοτικότερες η φρεϊριανή Απελευθερωτική Παιδαγωγική και η Κριτική Παιδαγωγική, συγκριτικά με τις λοιπές παιδαγωγικές προσεγγίσεις που εφαρμόζονται; 3) Μπορεί ο ακτιβισμός να αποτελέσει έναν από τους βασικούς αγωγούς της εφαρμογής της φρεϊριανής Απελευθερωτικής Παιδαγωγικής και της Κριτικής Παιδαγωγικής στις αναπτυσσόμενες και λιγότερο αναπτυγμένες χώρες;

Απελευθερωτική Παιδαγωγική-Paulo Freire

Θα μπορούσαν να γραφούν αμέτρητες σελίδες για τη σκέψη και τη δράση του Paulo Freire (1921-1997), όμως φυσικά η ανάλυση του ανθρώπου και του έργου του δεν είναι το ζητούμενο της ανά χειράς προσέγγισης. Για αυτόν το λόγο, παρατίθενται μόνο ορισμένα στοιχεία, τα οποία διευκολύνουν την κατανόηση της έρευνας που πραγματοποιήθηκε στο Κατμαντού.

Ο Βραζιλιάνος παιδαγωγός στην πορεία του επηρεάστηκε από αρκετές και ποικίλες σχολές σκέψης και στοχαστές, ώσπου να κατασταλάξει στο βαθιά επαναστατικό νόημα των φρεϊρικών εννοιών και ιδιαίτερα της διάσημης *κριτικής συνειδητοποίησης*. Έτσι, είναι απαραίτητη μια σύντομη αναφορά σε αυτήν τη διαδρομή και στο τι αυτή σήμαινε στην εννοιολογική διαμόρφωση της conscientização. Η σκέψη, οι πολιτικές θέσεις και επομένως η παιδαγωγική προσέγγιση του Freire μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε τρεις περιόδους, όπου σε καθεμία από αυτές οι κοινωνικοί σχηματισμοί, οι πολιτικές, ιδεολογικές και οικονομικές συνθήκες, εντός των οποίων βρέθηκε και διαμόρφωσαν τις εμπειρίες του, επέδρασαν σημαντικά στη διαμόρφωση της Παιδαγωγικής του (Γρόλλιος & Καρανταΐδου 2016). Ως *termini* για την εν λόγω περιοδολόγηση ορίζονται μια αποφασιστική τομή, που επιφέρει αλλαγή πολιτικού προσανατολισμού του Βραζιλιάνου παιδαγωγού με την εξορία του από την Βραζιλία το 1964, και μια τομή «μέσα στη συνέχεια», που προκαλεί μια αναπροσαρμογή πολιτικών θέσεων, χωρίς όμως εκ βάθους, ριζικό πολιτικό μετασχηματισμό (Γρόλλιος 2005).

Η πρώτη περίοδος περικλείει τη δράση του Freire ως το 1964, όταν και εξορίζεται από τη Βραζιλία από τη στρατιωτική κυβέρνηση, που ανήλθε στην εξουσία μέσω πραξικοπήματος. Σε αυτή την πρώτη περίοδο της εξέλιξης της σκέψης και του έργου του Freire οι ριζοσπαστικές του απόψεις υπήρξαν εν μέρει αποτέλεσμα της επιρροής της προοδευτικής εκπαίδευσης και ομάδων χριστιανών, όπως για παράδειγμα ο Mounier, τασσόμενος υπέρ μιας «μαχόμενης δημοκρατίας» (Rocha 2018). Τη συγκεκριμένη εποχή ο Freire δεν αντιλαμβανόταν την έννοια της «κριτικής συνειδητοποίησης» ως έναν μοχλό εκ βάθρων πολιτικού και κοινωνικού μετασχηματισμού. Η πολιτική υφή που προσέδιδε στην εκπαίδευση ήταν παραπλήσια με την αντίστοιχη προσέγγιση του John Dewey, καθώς τη θεωρούσε ως ένα από τα σπουδαιότερα μέσα της δημοκρατικής ανάπτυξης και της εξάλειψης της καταπίεσης, χωρίς, όμως, να προσβλέπει σε ριζική αναδιαμόρφωση των κοινωνικοπολιτικών σχέσεων και πρακτικών (Γρόλλιος 2005).

Τα χρόνια της εξορίας (1964-1980) αποτελούν τη δεύτερη περίοδο διαμόρφωσης του Freire, κατά την οποία πραγματοποίησε ένα πολιτικό «άλμα» σε σχέση με την προηγούμενη. Σε αυτήν τάσσεται υπέρ του ριζικού κοινωνικοπολιτικού μετασχηματισμού με σοσιαλιστική κατεύθυνση, χωρίς να αποδέχεται τη θέση του σοβιετικού σοσιαλισμού περί δύο σταδίων, με το αστικοδημοκρατικό ως μετάβαση στο σοσιαλισμό. Έτσι, μπορεί να ειπωθεί πως οι θέσεις του ήταν επηρεασμένες από μια ετερόδοξη ερμηνεία του μαρξισμού, με ιδεολογικές και πολιτικές τοποθετήσεις που ναι μεν εντάσσονται στο μαρξισμό, όχι όμως στον ορθόδοξο κομμουνισμό (Γρόλλιος 2005). Οι σοβιετικές κοινωνίες και ο ανατολικός κομμουνισμός δέχονταν έντονη κριτική, γεγονός όμως που δεν οδήγησε στην απόρριψη του μαρξισμού αλλά στη διευρυμένη ερμηνεία και ανάλυσή του, με βάση τον Gramsci και άλλους νεομαρξιστές της Δύσης, τη θεωρία της εξάρτησης και τις αρχές της Πολιτιστικής Επανάστασης. Έτσι, για τον Freire το αντικείμενο που δέχεται την καταπίεση και την ιδεολογική κυριαρχία και παράλληλα αποτελεί το υποκείμενο της εξανθρωπιστικής και απελευθερωτικής παιδαγωγικής μπορεί να μην ταυτίζεται με το μαρξιστικό ιστορικό υποκείμενο –το προλεταριάτο– αλλά είναι περισσότερο συλλογικό από ατομικό και ενοποιημένο και συλλογικό (Γούναρη & Γρόλλιος 2016). Ο Freire χρησιμοποιούσε συχνά την έννοια του «λαού», που είναι ευρύτερη από την κοινωνική τάξη, αλλά επιτρέπει τη συνάθροιση και ανόμοιων στοιχείων ως αντικειμένων καταπίεσης και απελευθερωτικών υποκειμένων. Η έννοια του λαού μπορεί να περιέχει σύνθετα και πολυεπίπεδα κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά υποκείμενα, φανερώνοντας πως για τον Freire η έννοια της κοινωνικής τάξης δεν αποτελούσε τη μία και απόλυτη έγκυρη διάσταση κοινωνικής διαφοροποίησης (Vittoria 2023). Τέλος, απ' όλα τα

προαναφερθέντα πηγάζει και ο εκπαιδευτικός σκοπός της δεύτερης περιόδου, που είναι η διαμόρφωση κριτικής συνείδησης, μέσα από μια απελευθερωτική παιδαγωγική, με σκοπό την προώθηση της πραγμάτωσης του πολιτικού σκοπού, του κοινωνικού μετασχηματισμού και του εξανθρωπισμού (Torres 1993).

Τέλος, η τρίτη περίοδος ταυτίζεται με την επιστροφή του Freire στη Βραζιλία ως και το θάνατό του στη χώρα του το 1997. Οι πολιτικές θέσεις του Freire σε αυτή την τελευταία περίοδο αποτελούν επί της ουσίας μια αναπροσαρμογή αυτών της προηγούμενης περιόδου, χωρίς να παρατηρείται κάποια βαθιά τομή στην σκέψη του. Σαφώς επηρεάστηκε από την ανάπτυξη και την εξάπλωση των κοινωνικών κινήματων στη Βραζιλία και από τις θέσεις του Κόμματος των Εργαζομένων και σε αυτό το πλαίσιο απομακρύνθηκε από τη θεωρία της εξάρτησης και ασχολήθηκε και με τον αναπτυσσόμενο καπιταλιστικό κόσμο, δίνοντας έμφαση στην ενότητα εντός της διαφοράς ως απάντηση/αντίδραση στο νεοφιλελευθερισμό (Γρόλλιος 2005). Ο Freire αποδέχεται την αξία της δημοκρατίας ως απαραίτητου στοιχείου για τον κοινωνικό και πολιτικό μετασχηματισμό με σοσιαλιστική προοπτική και ουσιαστικά το μόνο νέο στοιχείο που εισάγει στη σκέψη του τα τελευταία χρόνια της ζωής του είναι αυτό της προοδευτικής μεταμοντερνικότητας και απορρίπτει τις αφηγήσεις περί τέλους της ιστορίας, χωρίς να διαφοροποιείται σημαντικά από τις προηγούμενες θέσεις του αυτή την περίοδο. Ο Βραζιλιάνος παιδαγωγός εντάσσει στο πλαίσιο αυτής της μεταμοντέρνας θεώρησης την απόρριψη των βεβαιοτήτων του κλασικού μαρξισμού, την ανοχή και τη συμβίωση με το διαφορετικό, την κριτική σε κάθε είδους σεχταρισμό, τον πολιτικό στόχο του δημοκρατικού σοσιαλισμού και την επαναανακάλυψη της εξουσίας (Γούναρη & Γρόλλιος 2016). Τονίζοντας πως η αποτυχία του υπαρκτού σοσιαλισμού δεν οφείλεται στη σοσιαλιστική ουτοπία, αλλά στον αυταρχισμό, έκανε λόγο για σοσιαλιστικό αυταρχισμό και επέκρινε όχι μόνο τον Στάλιν, αλλά τους Μαρξ και Λένιν που δεν «είδαν» τα θετικά της δημοκρατίας εντός της καπιταλιστικής εμπειρίας. Οι προτάσεις του για το περιεχόμενο της σοσιαλιστικής μετάβασης, σε αυτή την περίοδο, μπορούν να συνοψιστούν στη συμμετοχή των λαϊκών τάξεων στην παραγωγή και στη σύνδεση της ηγεσίας και των κομμάτων με τα κοινωνικά κινήματα (Vittoria 2023). Όσον αφορά την εκπαίδευση, η διαμόρφωση της επαναστατικής συνείδησης ως απότοκο της απελευθερωτικής παιδαγωγικής δεν αλλάζει, αν και τόνισε πως είναι σημαντικό οι δράσεις της να παραμένουν μέσα στα ιστορικά όρια και τις συγκυριακές δυνατότητες. Ο Freire απέρριψε τόσο τις θεωρίες της αναπαραγωγής, ως μηχανιστικές και απόλυτες, αφού μοιραία καταλήγουν στο συμπέρασμα πως η εκπαίδευση έχει νόημα μόνο έπειτα από τους δομικούς κοινωνικούς μετασχηματισμούς, όσο και από την αφελή τοποθέτηση ότι η εκπαίδευση αποτελεί το

κλειδί για κάθε μετασχηματισμό. Γνώριζε και πως η εκπαίδευση δεν ήταν σε θέση να πετύχει τα πάντα, αλλά και ότι κανένας μετασχηματισμός δεν μπορεί να λάβει χώρα χωρίς την πολύτιμη συμβολή της (Γρόλλιος 2005). Επιπλέον, μέχρι το τέλος υποστήριζε ότι η ιδανική εκπαίδευση έπρεπε να συνδυάζει τόσο τη συστηματική, παραδοσιακή εκπαίδευση εντός του σχολικού περιβάλλοντος όσο και τη δυναμική, αντιφατική και δημιουργική μάθηση που πραγματοποιείται εντός των κοινωνικών κινήματων (Vittoria 2023). Τέλος, όπως είναι λογικό, στις επικρίσεις που δέχθηκε για το έργο του ως γραμματέα Εκπαίδευσης στο Σάο Πάολο έμεινε ακλόνητα πιστός στις θέσεις που είχε πάντα για την αντιεπιστημονική διχοτόμηση της πολιτικής και του εκπαιδευτικού περιεχομένου, μιας και η ίδια η εκπαίδευση είναι πάντα μια εγγενώς πολιτική διαδικασία και το περιεχόμενό της δεν είναι δυνατόν να αποκοπεί από το ιστορικό και κοινωνικό συγκείμενο (Freire 2022).

Με βάση την προηγούμενη ανάλυση, είναι σαφές πως η *conscientizaçã* αποτελεί κάτι πολύ περισσότερο από ένα παιδαγωγικό εργαλείο στη φιλοσοφία του Paulo Freire. Αποτελεί έναν καταλύτη για την κοινωνική και την πολιτική αλλαγή. Ο Βραζιλιάνος παιδαγωγός και φιλόσοφος «κληρονόμησε» αυτόν τον όρο από το Ανώτερο Ινστιτούτο Βραζιλιάνικων Σπουδών (ISEB) και από την επεξεργασία στην οποία προέβησαν αργότερα, στα τέλη της δεκαετίας του 1950, τα κοινωνικά κινήματα και οι λαϊκές εκπαιδευτικές ομάδες, όμως ήταν αυτός που του προσέδωσε τόσο βαθύ φιλοσοφικό και πολιτικό νόημα, καλλιεργώντας προσεκτικά τα φαινομενολογικά και επιστημολογικά νοήματα του όρου, τόσο στη θεωρία, όσο και μέσα στην εμπειρία (Cruz 2013). Για τον Freire η ατέλεστη διαδικασία της συνειδητοποίησης επεκτείνεται έξω από την ανθρώπινη ύπαρξη και κατευθύνεται στην εξωτερική πραγματικότητα, καθώς η συνείδηση δεν είναι αυτάρκης και ανόθευτη, δεν νοείται χωριστά από τον κόσμο. Αυτή η διαδικασία αναπόφευκτα δεν επιδέχεται όριο και τέλος, ούτε είναι δυνατόν να εξηγηθεί πλήρως από τη θεωρητική συστηματοποίηση σαν να ήταν διανοητικά στάσιμη, αφού ωριμάζει και ακμάζει συνεχώς μέσα στη δράση και τον στοχασμό, δηλαδή τη φρεϊρική πράξη (Lawton 2022).

Κριτική Παιδαγωγική

Η κληρονομιά του Paulo Freire επί της ουσίας αποτέλεσε τη βάση στην οποία βασίστηκε το οικοδόμημα της Κριτικής Παιδαγωγικής. Ο Freire στην τελευταία περίοδο του έργου του βρισκόταν σε συνεχή επιστημονικό διάλογο με τους σημαντικούς κριτικούς παιδαγωγούς, ιδιαίτερα με τον Henry Giroux, και έχοντας αναγνωρίσει τη δυναμική του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού έγραψε για τη

θεμελίωση της Κριτικής Εκπαίδευσης μέσα σε αυτή τη νέα πραγματικότητα (Νικολακάκη 2011). Η ανάλυση περί προβληματίζουσας εκπαίδευσης, η βαθιά διαλεκτική φύση της μάθησης, η πράξις (με την ισότιμη ένωση δράσης και θεωρίας), η ανάπτυξη της κριτικής συνείδητοποίησης ως μέσου πολιτικής και κοινωνικής δράσης με σκοπό το μετασχηματισμό των καταπιεστικών δομών, ο σεβασμός στην πολιτισμική ιδιαιτερότητα και η «πολυπολιτισμικότητα», όπως έχουν αναλυθεί στο πρώτο μέρος, συγκαταλέγονται ανάμεσα στα σημαντικότερα «κληροδοτήματα» του Paulo Freire στην παράδοση της Κριτικής Παιδαγωγικής (McLaren 1999). Πέραν των θεωρητικών εργαλείων που προσέφερε ο Freire στους κατά μία έννοια «συνεχιστές» του έργου του, και οι πρακτικές εφαρμογές της Παιδαγωγικής του φέρουν μεγάλη αξία για την Κριτική Παιδαγωγική. Ο τρόπος δημιουργίας του Αναλυτικού Προγράμματος και οι διδακτικές πρακτικές, που περιλαμβάνουν ισότιμα τους μαθητές και τις ανάγκες τους, η αυθεντική εμπλοκή της κοινότητας και της κουλτούρας της στην εκπαιδευτική πραγματικότητα, ο διάλογος και η εμπλοκή στα κοινωνικά κινήματα αποτελούν δράσεις και πρακτικές της φρεϊριανής παιδαγωγικής που είναι απόλυτα συνδεδεμένες και με την Κριτική Παιδαγωγική (Wink 2014).

Η Κριτική Παιδαγωγική αποτελεί ίσως την πλέον ριζοσπαστική θεωρία περί Εκπαίδευσης, όμως δεδομένα δεν συνιστά ένα ομοιογενές σύνολο ιδεών. Οι κριτικοί θεωρητικοί τέμνονται στη βάση της στοχοθεσίας τους, όμως οι θεωρητικές αναλύσεις και οι τάσεις της εμφανίζουν ποικιλία και ετερογένεια σε τέτοιο βαθμό που θα μπορούσε να ειπωθεί πως «είναι τόσες, όσοι και οι εκπρόσωποί της» (McLaren 2010α). Παράλληλα, υπάρχει ένα πλήθος επιπλέον πεδίων μελέτης που η Κριτική Παιδαγωγική επηρέασε και φυσικά επηρεάστηκε και η ίδια και ένας μεγάλος αριθμός σπουδαιών διανοητών που εντάσσουν τους εαυτούς τους στο ρεύμα της και αυτοπροσδιορίζονται ως κριτικοί παιδαγωγοί, έχοντας συμβάλει σημαντικά στην εξέλιξή της, όμως δεν έχουν ως βασικό επιστημονικό υπόβαθρο το πεδίο της εκπαίδευσης και της παιδαγωγικής, εξ ου και οι δύο βασικοί της εκπρόσωποί της θεωρούνται ο Henry Giroux και ο Peter McLaren, μιας και ο Michael Apple έχει διαχωρίσει τη θέση του από αυτή (Νικολακάκη 2011). Η Κριτική Παιδαγωγική στοχεύει στην αμφισβήτηση των κυρίαρχων αφηγήσεων, μέσω της κριτικής συνείδητοποίησης, η οποία έχει τη δύναμη να επιφέρει την ενδυνάμωση καταπιεσμένων ομάδων και κοινοτήτων. Οι στόχοι της δεν εξαντλούνται στην κριτική προσέγγιση της κοινωνίας, αλλά περιλαμβάνουν το όραμα ενός κόσμου δικαιότερου, λιγότερο αλλοτριωμένου και συνεπώς η Κριτική Παιδαγωγική, εκ προοιμίου, φέρει το στοιχείο της κοινωνικής παρέμβασης και της πολιτικής δραστηριοποίησης. Έτσι, ο εκπαιδευτής διευκολύνει και προωθεί τη δημοκρατική εκπαίδευση εντός καταπιεστικών δομών και βοηθά στη συλλογική

εναντίωση στην κυρίαρχη ηγεμονία, μέσω και της διείσδυσης στην ιδεολογία (Νάτσης 2024).

Ένα από τα βασικά «ζητήματα» εντός του ρεύματος της Κριτικής Παιδαγωγικής αφορά την πρόσληψη του μεταμοντέρνου, κάτι που καθίσταται σαφές και από το γεγονός ότι σχεδόν το σύνολο των εκπροσώπων της Κριτικής Παιδαγωγικής έχει γράψει και αναλύσει τη σχέση του ρεύματος με το μεταμοντέρνο, είτε ενσωματώνοντας στοιχεία του, είτε απορρίπτοντάς το πλήρως, είτε βρισκόμενο σε μια διαλεκτική επανεξέτασή του (Λιάμπας & Κάσκαρης 2007). Οι υποστηρικτές της ενσωμάτωσης του μεταμοντερνισμού στην εκπαίδευση διατείνονται ότι η μεταμοντέρνα οπτική δίνει την ευκαιρία για διεισδυτικότερη επεξεργασία της διαφοράς και της ταυτότητας και για περισσότερη επικέντρωση στο τοπικό και το απρόοπτο, αφού απορρίπτει την προκαθορισμένη έκβαση της ιστορίας και τον ντετερμινισμό των μεγάλων αφηγήσεων, προβαίνοντας σε μια ρήξη με την «ομογενοποιητική» λογική τους (Γρόλλιος & Κάσκαρης 1997). Και είναι όντως πραγματικότητα πως σε πολλές περιπτώσεις οι μεταμοντέρνες «αναγνώσεις» της κοινωνίας έχουν καταφέρει να τοποθετήσουν τη διαφορά μέσα στην ιδιαιτερότητά της και να εμπλέξουν γόνιμα τις κοινωνικές σχέσεις με τις πολιτισμικές πρακτικές. Στη βάση της κριτικής μεταμοντερνικότητας οι κοινωνικές σχέσεις εξετάζονται στη σύνδεσή τους με τις μορφές της υποκειμενικότητας και τοποθετούν την ενεργητική παρέμβαση έξω από την τελεολογική μαρξιστική αφήγηση της αταξικής κοινωνίας. Μέσα στην πραγματικότητα του ύστερου καπιταλισμού η Κριτική Παιδαγωγική, μέσα από την πρόσληψη του μεταμοντέρνου, έχει τη δυνατότητα να εμβαθύνει στις σχέσεις μεταξύ φυλής, κοινωνικής τάξης και φύλου και στην κατασκευή της ταυτότητας, αποσκοπώντας παράλληλα στην οργάνωση ενός σχεδίου για εκπαιδευτικό και κοινωνικό μετασχηματισμό (Giroux 2010β).

Σε αυτό το τελευταίο σημείο έχει ασκηθεί σημαντική κριτική από όσους απορρίπτουν τη θεωρία του μεταμοντέρνου, καθώς διαπιστώνουν μια εσωτερική αντιφατικότητα. Αναλυτικότερα, αφού οι μεγάλες αφηγήσεις απορρίπτονται ως φορείς ενός απόλυτου και απροβλημάτιστου νοήματος και η Κριτική Παιδαγωγική του κριτικού μεταμοντερνισμού στρέφεται στο τοπικό, στο ειδικό και στο απρόοπτο, δεν μπορεί να «μιλάει» για κοινωνική αναδόμηση. Βάσει αυτής της μεταμοντέρνας λογικής δεν είναι δυνατή η κατασκευή μιας ευρύτερης, ενοποιημένης θεωρίας που θα μπορέσει να δημιουργήσει τις συνθήκες του αγώνα για εκτεταμένο και συντονισμένο κοινωνικό μετασχηματισμό, αφού εγγενώς απορρίπτει τη δυνατότητα συγκρότησης ενοποιημένων αφηγήσεων (Γρόλλιος & Κάσκαρης 1997). Ακόμα, οι ενάντιοι στον μεταμοντερνισμό υποστηρίζουν πως αυτός αποκόπτει την εκπαίδευση και τον αγώνα

από την πραγματικότητα, αφού όσοι τον ενστερνίζονται αγνοούν πως στη σύγχρονη κοινωνία η εξουσία συγκεντρώνεται στα οικονομικά και πολιτικά κέντρα της και με αυτό τον τρόπο οι «μικρές αφηγήσεις» τοπικού επιπέδου αφήνουν από ελάχιστο ως καθόλου χώρο για κοινωνική αντίσταση (Γούναρη & Γρόλλιος 2016). Επίσης, η άρνηση της ταξικής πάλης ως κινητήριας δύναμη της ιστορίας οδηγεί μοιραία σε μία ελλιπή ερμηνεία της κοινωνίας και σε συνδυασμό με την αδυναμία πραγμάτωσης μεγάλων μετασχηματισμών εγκλωβίζουν τους υποστηρικτές του μεταμοντερνισμού σε έναν αφελή μεταρρυθμισμό, ο οποίος ανατροφοδοτεί τους μηχανισμούς που ευθύνονται για την κοινωνική κρίση (Λιάμπας & Κάσκαρης 2007). Μάλιστα, ο McLaren στην τελευταίο περίοδο του έργου του υποστήριξε πως η εμμονή της Αριστεράς με το μεταμοντέρνο κατέληξε να προσφέρει στο νεοφιλελευθερισμό την πολιτική σταθερότητα που χρειάζεται για να προχωρά στην αναπαραγωγή των πιο προβληματικών προσδιορισμών του (Νικολούδης 2010).

Ακτιβισμός

Η έννοια του ακτιβισμού αποτελεί έναν από τους βασικότερους άξονες της παρούσας μελέτης, καθώς η σχετική έρευνα εξέτασε κατά πόσο ο ακτιβισμός μπορεί να αποτελέσει το «μοχλό» διάχυσης της Απελευθερωτικής και της Κριτικής Παιδαγωγικής στις χώρες του Παγκόσμιου Νότου. Δεδομένα, ο ακτιβισμός, αν και πολύ συχνά χρησιμοποιούμενος ως έννοια, φέρει μια θολή και σε αρκετές περιπτώσεις στρεβλή σημασία στην καθημερινή έκφραση και για αυτόν το λόγο κρίνεται απαραίτητη μια εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου, έτσι όπως προσλήφθηκε στην συγκεκριμένη προσπάθεια.

Δεδομένων των προαναφερθέντων, ακτιβισμός λογίζεται μια παρεμβατική, από τη στιγμή που πράγματι είναι ή βιώνεται με αυτό τον τρόπο, και κρατικά ανεξάρτητη, αφού δεν προέρχεται και δεν εμπλέκει κρατικούς αξιωματούχους, πολιτική επικοινωνία. Σε αυτήν τη συνθήκη, ο δρων επικοινωνεί πολιτικές πεποιθήσεις ή μηνύματα σε κάποιον/ους άλλους, κάποιες φορές χωρίς πρόθεση επικοινωνίας, όμως σε κάθε περίπτωση δεν προτιμά αυτά να μην επικοινωνηθούν (Killoren & Rowland 2020). Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ακτιβισμού, όπως προκύπτουν από την εν λόγω ανάλυση, καταδεικνύουν και την αξία του στις δημοκρατικές κοινωνίες. Συγκεκριμένα, υποδηλώνεται μια γενικότερη υπόθεση, σύμφωνα με την οποία όσα επικοινωνούνται μέσω του ακτιβισμού είναι περισσότερα και εντονότερα από ό,τι θα ήταν αν χρησιμοποιούνταν μη ακτιβιστικοί διάλογοι (Miller 2017). Παραδείγματος χάριν, ο παρεμβατικός χαρακτήρας του ακτιβισμού και η αποσύνδεσή του από τον

κρατικό μηχανισμό εντείνουν τον επικοινωνιακό χαρακτήρα της εκάστοτε δράσης, η οποία αν λόγου χάριν χρηματοδοτούνταν από το κράτος πιθανώς θα μείωνε και το επίπεδο δέσμευσης των ακτιβιστών στους στόχους τους (Arrigo & Bersot 2016). Μπορεί να ειπωθεί πως ένα παρακλάδι του ακτιβισμού είναι και ο λεγόμενος ακαδημαϊκός ακτιβισμός (Scholar Activism). Οι μελετητές-ακτιβιστές (scholar activists) δεν ενδιαφέρονται μόνο να ερμηνεύσουν με επιστημονικό τρόπο τον κόσμο, αλλά δεσμεύονται ρητά και στο μετασχηματισμό του, προσανατολισμένοι προς το ιδεατό της κοινωνικής δικαιοσύνης και συνδεδεμένοι με κάποιο πολιτικό σχέδιο/στόχο. Έτσι, συνήθως όταν η βιβλιογραφία αναφέρεται σε μελετητές/ακαδημαϊκούς ακτιβιστές εννοούνται διανοούμενοι που συνδέονται με κοινωνικά κινήματα και πολιτικούς στόχους, ενώ παράλληλα αξιοποιούν τους εν λόγω δεσμούς με σκοπό να διεξαγάγουν ακτιβιστική, ακαδημαϊκή έρευνα (Draper 2019). Μπορεί να υποστηριχθεί πως αυτή η ομάδα μελετητών αποτελεί ένα μικρότερο υποσύνολο της πιο ευρείας έννοιας των «διανοουμένων», όπως τους όρισε ο Gramsci. Εν γένει, η υιοθέτηση της ταυτότητας του μελετητή ακτιβιστή προϋποθέτει ορισμένες εκ προοιμίου δεσμεύσεις, όπως είναι η αφιέρωση χρόνου και συνεχούς προσπάθειας, το όραμα της κοινωνικής δικαιοσύνης, η εργασία εντός των εκπαιδευτικών τάξεων για τη δημιουργία απελευθερωτικού χώρου και η συλλογική δράση, εκτός αυτών, ενάντια στην καταπίεση.

Λιγότερο αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες

Η έρευνα της συγκεκριμένης μελέτης έλαβε χώρα στο Κατμαντού, πρωτεύουσα του Νεπάλ, με φυσική παρουσία και δράση του συγγραφέα και, δεδομένης της προσπάθειας διαπραγμάτευσης του ακτιβισμού ως αγωγό διάδοσης της Απελευθερωτικής και της Κριτικής Παιδαγωγικής στις λιγότερο αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες, είναι σημαντικό να καταστεί σαφές ποιες είναι αυτές οι χώρες και τι πραγματικά συμβαίνει σε αυτές.

Υπάρχουν ποικίλοι δείκτες προκειμένου να αξιολογηθεί πόσο αναπτυγμένη είναι μια χώρα και αρκετοί οργανισμοί προβαίνουν σε σχετικές κατηγοριοποιήσεις. Στην παρούσα περίπτωση δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στον Human Development Index (HDI) των Ηνωμένων Εθνών, καθώς η μέτρησή του θεωρείται πιο ολιστική και πλήρης. Φαίνεται, συνεπώς, πως η μέτρηση του HDI πραγματοποιείται βάσει των ακόλουθων τριών διαστάσεων: α) Υγεία: υπολογίζεται από το προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννα, β) Εκπαίδευση: μετριέται βάσει του μέσου όρου των ετών σχολικής εκπαίδευσης για ενήλικες ηλικίας 25 ετών και άνω και τα αναμενόμενα έτη σχολικής φοίτησης για τα παιδιά ηλικίας εισόδου στο σχολείο, γ) Βιοτικό επίπεδο: σχετίζεται κατά βάση με το

δείκτη εισοδήματος, δηλαδή το κατά κεφαλήν ακαθάριστο εθνικό εισόδημα. Καθώς, όμως, ο εν λόγω δείκτης είναι σχετικός, από τη στιγμή που οι τιμές των αγαθών, των προϊόντων και των υπηρεσιών διαφέρουν ανάμεσα στις χώρες, χρησιμοποιείται παράλληλα η οικονομική θεωρία της ισοτιμίας αγοραστικής δύναμης για τη σύγκριση της απόλυτης αγοραστικής δύναμης του νομίσματος κάθε χώρας. Καθεμία από αυτές τις τρεις διαστάσεις συνυπολογίζεται σε έναν τελικό αριθμό-δείκτη, τον HDI, που εκτείνεται από το 0 ως το 1. Στόχος των Ηνωμένων Εθνών είναι τα δεδομένα του HDI να μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αποδεικτικά στοιχεία για τη θωράκιση ή την επικύρωση ισχυρισμών σχετικά με την κατάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης, καθώς με την προσθήκη ποσοτικών δεδομένων ορισμένες αφηρημένες δηλώσεις μπορούν να γίνουν πιο συγκεκριμένες (United Nations Development Programme 2024b). Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών δημοσιεύει κάθε χρόνο τη σχετική έκθεση, στην οποία αξιολογεί την ποιότητα ζωής στις χώρες του κόσμου. Βάσει της βαθμολογίας τους στο Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης οι χώρες κατηγοριοποιούνται σε 4 ομάδες 1) Πολύ ψηλά -> HDI 0.800 και υψηλότερο, 2) Ψηλά -> HDI από 0.700 ως 0.799, 3) Μέτρια -> HDI από 0.550 ως 0.699, 4) Χαμηλά -> HDI 0.549 και χαμηλότερα.

Σε αυτή την ετήσια έκθεση, εκτός από τον HDI περιέχονται και συνυπολογίζονται επιμέρους έξι δείκτες, που κυκλοφόρησαν μεταγενέστερα, με σημαντικότερους για την κατανόηση του παρόντος κεφαλαίου το Δείκτη Ανισότητας των Φύλων, το Δείκτη Ανάπτυξης Φύλου, το Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης προσαρμοσμένο στην ανισότητα και το Δείκτη Πολυδιάστατης Φτώχειας. Όπως καθίσταται εύκολα κατανοητό, οι λιγότερο αναπτυγμένες και οι αναπτυσσόμενες χώρες υποδηλώνονται κατά κύριο λόγο βάσει της κατάταξής τους σε τέτοιου είδους ταξινομίες, παρ' όλο που αυτό δεν δηλώνεται ρητά. Τα Ηνωμένα Έθνη με το «Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης» δεν ορίζουν απόλυτα τους διαχωρισμούς στο φάσμα της ανάπτυξης, όμως παρέχουν μια σημαντική υποκειμενική αξία. Έτσι, οι χώρες που τοποθετούνται στην κατηγορία «μέτρια» ανθρώπινη ανάπτυξη μπορούν να θεωρηθούν αναπτυσσόμενες, ενώ αυτές της κατηγορίας «χαμηλή» ανθρώπινη ανάπτυξη λιγότερο αναπτυγμένες. Είναι αλήθεια ότι δεν υπάρχει ακόμα ένας καθολικά αποδεκτός ορισμός και ορισμένες φορές τα όρια σχετικά με το αν μια χώρα θεωρείται λιγότερο αναπτυγμένη ή αναπτυσσόμενη είναι θολά, όμως εντοπίζονται ορισμένα χαρακτηριστικά που αποτελούν κοινά γνωρίσματα όλων των εν λόγω χωρών, τα οποία προκύπτουν κατά βάση από τις προαναφερθείσες αναλύσεις (Faria 2024). Έτσι, οι χώρες που ανήκουν τύποις σε αυτές τις δύο ομάδες συνήθως παρουσιάζουν χαμηλότερο μέσο βιοτικό επίπεδο, καθώς εμφανίζονται ελλείψεις σε επίπεδο στέγασης, ενέργειας και καυσίμων και προβλήματα όπως η περιβαλλοντική μόλυνση και οι εγκυμοσύνες στον εφηβικό πληθυσμό. Παράλληλα, το

προσδόκιμο ζωής είναι μικρότερο και οι υγειονομικές συνθήκες και η περίθαλψη ελλιπείς. Επιπλέον, κοινωνικά ζητήματα, τα οποία απασχολούν σχετικά με τις λιγότερο αναπτυγμένες και τις αναπτυσσόμενες χώρες είναι τα έντονα φαινόμενα διαφθοράς, οι μεγάλες ανισότητες, η υψηλή εγκληματικότητα, η υψηλή διακίνηση και χρήση ναρκωτικών, τα αυξημένα ποσοστά πορνείας κ.ά. Σε πολιτικό επίπεδο, οι δημοκρατίες τους μπορούν να χαρακτηριστούν σχετικά ανώριμες, καθώς η πολιτική συμμετοχή είναι περιορισμένη, παρατηρούνται παραβιάσεις πολιτικών δικαιωμάτων και εκλογικές παρατυπίες, οι πολιτειακοί θεσμοί είναι αδύναμοι και η ελευθερία του Τύπου περιορισμένη (Sharma, Jain & Mogaji 2020). Στον τομέα της οικονομίας οι λιγότερο αναπτυγμένες και οι αναπτυσσόμενες χώρες φέρουν εν γένει «μικρότερες» οικονομίες και χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, ενώ παρουσιάζουν χαμηλή βιομηχανική ανάπτυξη και ελλείμματα στις υποδομές, γεγονός που συχνά οδηγεί σε εξαρτησιακές σχέσεις με τη Δύση. Τέλος, όσον αφορά στην εκπαίδευση, τα ποσοστά αναλφαριθμητισμού και γενικότερης μόρφωσης είναι χαμηλά, η σχολική διαρροή σημαντική και τα πραγματικά χρόνια παραμονής στο σχολείο ανεπαρκή (Nweke 2018). Τα εν λόγω χαρακτηριστικά ισχύουν και για τις δύο ομάδες χωρών, με βασικότερη διαφοροποίηση ότι οι λεγόμενες αναπτυσσόμενες χώρες εμφανίζουν βελτιωμένους σχετικούς δείκτες και βρίσκονται σε μια εξελισσόμενη διαδικασία περαιτέρω ανάπτυξης, σε αντίθεση με τις λιγότερο αναπτυγμένες, όπου οι δείκτες και οι εκτιμήσεις δεν είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικοί (Faria 2024). Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι εν λόγω διαχωρισμοί πρέπει να χρησιμοποιούνται αυστηρά και μόνο στο πλαίσιο κατανόησης ενός ερευνητικού εγχειρήματος μέσω της ομαδοποίησης ορισμένων χαρακτηριστικών που βοηθούν στην ομαλότερη διεκπεραίωση της διαδικασίας, αλλιώς κινδυνεύουν να μετατραπούν σε εργαλεία χειραγώγησης. Κάθε διανοούμενος, ερευνητής ή πολίτης που έρχεται σε επαφή με αυτές τις ορολογίες και τις ταξινομήσεις, οφείλει να μελετά με οξυμένη την κριτική του σκέψη, θέτοντας ερωτήματα σχετικά με το ποιος, από ποια θέση εξουσίας και με ποια πιθανά συμφέροντα προβαίνει σε αυτούς τους διαχωρισμούς και πώς αυτοί μπορεί να χρησιμοποιούνται ως πρόσχημα για την προώθηση οικονομικών συμφερόντων και για τη διατήρηση στερεοτύπων (Faria 2024). Από την άλλη, είναι σημαντικό να αποφεύγεται και η «παγίδα» της ρομαντικοποίησης, καθώς φυσικά ακόμα και στις χώρες που ονομάστηκαν λιγότερο αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες υπάρχουν κυρίαρχες ελίτ που προσπαθούν να διατηρήσουν τα κράτη τους σε αυτό το status και τους λαούς απανθρωπισμένους και καταπιεσμένους, καθώς συσσωρεύουν πολιτική δύναμη και καρπώνονται μεγάλα οικονομικά οφέλη, όπως είναι τα «πακέτα στήριξης» από τις χώρες του Παγκόσμιου Βορρά. Αυτό που πραγματικά έχει σημασία για τον

προοδευτικό, ριζοσπάστη εκπαιδευτή και άνθρωπο είναι η πραγματικότητα του λαού της κάθε χώρας, η ελευθερία, η ανεξαρτησία και η αξιοπρέπεια που απολαμβάνει και όχι μια ταξινόμηση αυτών αυτή καθαυτή, με σκοπό να δράσει στο πλαίσιο των δυνατοτήτων για τη δημιουργία ενός εναλλακτικού, ομορφότερου κόσμου (Apple 2022).

Νεοαποικιοκρατία, νέος ιμπεριαλισμός και παγκοσμιοποίηση

Η επαφή του Παγκόσμιου Βορρά με τις μη αναπτυγμένες και τις αναπτυσσόμενες χώρες έχει δημιουργήσει μια ιμπεριαλιστική σχέση άνισων όρων, με επίκεντρο κατά κύριο λόγο την οικονομική εκμετάλλευση και με σκοπό την αφαίμαξη των πρώην αποικιών. Σήμερα η συμβατική δημόσια αφήγηση επιμένει πως η εκμετάλλευση του Παγκόσμιου Νότου έλαβε τέλος με την απόσυρση των αποικιακών στρατευμάτων από τις αποικίες και η κυρίαρχη ρητορική προτάσσει τα επιχειρήματα των νεοφιλελεύθερων οικονομολόγων περί ισότιμου πεδίου ανταγωνισμού στο σύγχρονο ελεύθερο, παγκοσμιοποιημένο εμπόριο (Siddiqui 2023). Παρ' όλα αυτά, οι αφηγήσεις της μετααποικιακής «αθωότητας» καταρρέουν υπό το πρίσμα της παρατήρησης της πραγματικότητας και των σχετικών επιστημονικών μελετών και ερευνών, που αποδεικνύουν πως η αποικιακή οικονομία και οι ιμπεριαλιστικές πρακτικές του Βορρά παραμένουν ακλόνητες (McLaren & Farahmandpur 2013).

Βέβαια, στη σύγχρονη εποχή ο ιμπεριαλισμός είναι έμμεσος και δεν εκδηλώνεται πάντα με στρατιωτικές κατοχικές δυνάμεις, αλλά μέσω της κυριαρχίας των πρώην αποικιακών δυνάμεων έναντι των ασθενέστερων, με σκοπό την οικονομική τους εκμετάλλευση. Εν γένει, με την πολυδιάστατη έννοια του ιμπεριαλισμού εννοείται η κυριαρχία ενός ισχυρού κράτους έναντι ενός ασθενέστερου με οποιοδήποτε τρόπο και χαρακτηρίζεται από μια έμφυτη τάση για περαιτέρω ανάπτυξη, καθώς ο καπιταλισμός αναζητά συνεχώς νέες περιοχές για την εξεύρεση πρώτων υλών και τη διεύρυνση των αγορών των προϊόντων του (Naankiel, Chollom & Jiebreel 2014). Η παρούσα συζήτηση περί ιμπεριαλισμού δέχεται την προσέγγιση του Βλαντιμίρ Λένιν πως ο σύγχρονος ιμπεριαλισμός είναι το υψηλότερο στάδιο του καπιταλισμού, που καταρρέει από το βάρος του και μετασχηματίζεται στο αντίθετό του, καθώς η ιδέα του καπιταλιστικού ελεύθερου ανταγωνισμού εκτοπίζεται και αντικαθίσταται από το καπιταλιστικό μονοπώλιο, το οποίο στη συγκεκριμένη περίπτωση επιβάλλεται από τον Βορρά στον Παγκόσμιο Νότο μέσω της νεοαποικιοκρατίας. Εν ολίγοις, μπορεί να υποστηριχθεί πως ο ιμπεριαλισμός αποτελεί το τελευταίο, μονοπωλιακό στάδιο του καπιταλισμού (Lenin 1982).

Κατ' επέκταση, η έννοια της νεοαποικιοκρατίας αντιπροσωπεύει τη φύση των σχέσεων μεταξύ των πρώην αποίκων και των αποικιοκρατών, μετά την επίσημη κήρυξη της ανεξαρτησίας τους, από τη λήξη του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου και έπειτα (Siddiqi 2023). Έτσι, μέσα στις νέες παγκόσμιες συνθήκες αναδύθηκε το νέο εργαλείο του ιμπεριαλισμού, η νεοαποικιοκρατία, όπου το ξένο κεφάλαιο χρησιμοποιείται με σκοπό την εκμετάλλευση των ασθενέστερων χωρών του κόσμου με αποτέλεσμα την αύξηση του «κενού» μεταξύ των πλούσιων και των φτωχών κρατών. Στο πλαίσιο της νεοαποικιοκρατίας οι αναπτυγμένες χώρες επιδιώκουν να ελέγχουν την πολιτική δύναμη στην υποτελή χώρα και να κρατούν υπό τον έλεγχό τους την οικονομία και τους ανθρώπους της (McLaren & Farahmandpur 2013).

Υπό το προσωπείο της παγκοσμιοποίησης δημιουργήθηκε αυτή η χειρότερη έκφανση του ιμπεριαλισμού, η νεοαποικιοκρατία, που επιτυγχάνει την κυριαρχία όχι μέσω στρατιωτικής υποταγής αλλά με τον έλεγχο από διεθνείς χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, που στοχεύουν στην εγκαθίδρυση μιας παγκόσμιας οικονομικής δομής, η οποία φυσικά ωφελεί τα επενδυτικά κέντρα των G7 και όχι τους λαούς των αναπτυσσόμενων χωρών (Hickel, Dorninger, Wieland & Suwandi 2022). Με αυτή την έννοια, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί την τελευταία φάση της δυτικής οικονομικής και πολιτιστικής κυριαρχίας στον υπόλοιπο κόσμο, με την οποία επιβάλλεται μία συγκεκριμένη οικονομική δομή και ένα πολιτισμικό σύστημα αξιών σε άλλες χώρες με άμεση και ξεκάθαρη πρόθεση την εκμετάλλευση. Έτσι, η παγκοσμιοποίηση επί της ουσίας αποτελεί το «μηχανοστάσιο» για την εξάπλωση της νεοαποικιοκρατίας και του νεοϊμπεριαλισμού, έτσι ώστε τα βιομηχανικά κράτη του Βορρά να επεμβαίνουν στη διακυβέρνηση και στην οικονομία των αναπτυσσόμενων χωρών, διατηρώντας τις εμπορικές συναλλαγές αδικαιολόγητα επωφελείς για τα αναπτυγμένα κράτη και τις διεθνικές εταιρίες τους (McLaren 2011). Φαινομενικά, οι ξένες «επενδύσεις» στον Παγκόσμιο Νότο μπορούν να οδηγήσουν σε ανάπτυξη, όμως η κυριαρχία των μητροπολιτικών κέντρων εξουσίας και η διαφθορά και ο νεποτισμός που επικρατεί στις ελίτ των αναπτυσσόμενων χωρών εμποδίζουν τη μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη. Αυτή η υπονόμηση της κυριαρχίας των λιγότερο αναπτυγμένων και των αναπτυσσόμενων χωρών από τη νεοαποικιοκρατία και η λεηλάτηση των πόρων τους μέσω του άνισου εμπορίου διαιωνίζουν την ανισότητα μεταξύ των κρατών, καθιστώντας το καπιταλιστικό σύστημα μη βιώσιμο μακροπρόθεσμα (Naankiel, Chollom & Jiebreel 2014). Όλα τα προαναφερθέντα θα μπορούσαν να αναλυθούν και υπό το πρίσμα της θεωρίας της εξάρτησης από μια μαρξιστική προοπτική για τις ανισότητες εντός του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος. Σύμφωνα με αυτή, υπάρχει ένας κεντρικός πυρήνας πλούσιων κρατών και μια περιφέρεια ασθενέστερων,

τα οποία υφίστανται εκμετάλλευση, μέσω της ιδιοποίησης των πόρων τους, με σκοπό να αναπτυχθούν περαιτέρω οικονομικά οι χώρες του πυρήνα (Nweke 2018).

Υπάρχουν ποικίλα μέσα και τρόποι που χρησιμοποιούν οι δυνάμεις του νέου ιμπεριαλισμού, μέσα από τη νεοαποικιοκρατία, για να διατηρήσουν τις χώρες του Παγκόσμιου Νότου εξαρτημένες και να καπηλεύονται τα πλούτη και τους πόρους τους. Πιο συγκεκριμένα, αρχικά ο Παγκόσμιος Βορράς έχει στηρίξει την οικονομική εκμετάλλευση του Νότου στον διεθνή καταμερισμό εργασίας που δημιούργησε. Έτσι, τα δυτικά κράτη είναι πλήρως βιομηχανοποιημένα, παράγοντας προϊόντα βαριάς βιομηχανίας, ενώ οι λιγότερο αναπτυγμένες και οι αναπτυσσόμενες χώρες παράγουν κατά κύριο λόγο πρώτες ύλες (Naankiel, Chollom & Jiebreeal 2014). Φυσικά τα αναπτυγμένα κράτη είναι αυτά που καθορίζουν τις τιμές των βιομηχανικών προϊόντων, τα οποία πωλούν στις αγορές του Νότου, ενώ παράλληλα καθορίζουν και τις τιμές των πρώτων υλών που εισάγουν από αυτές τις αγορές. Με αυτό τον τρόπο, οι ίδιες (ανεπεξέργαστες) πρώτες ύλες που αγοράζονται από τον Νότο χρησιμοποιούνται για την κατασκευή προϊόντων, βιομηχανικών και μη, που αργότερα πωλούνται στους ανθρώπους των αναπτυσσόμενων χωρών με τεράστια ποσοστά κέρδους. Εννοείται πως οι εν λόγω πρώτες ύλες πρέπει να πωλούνται σε ανταγωνιστικές τιμές στην παγκόσμια αγορά, με αποτέλεσμα την κατάλληλη προς τα κάτω προσαρμογή των μισθών. Φαίνεται, επομένως, πως ο Παγκόσμιος Βορράς ιδιοποιείται σταθερά τους πόρους και τη φθηνή εργασία που προσφέρει ο Νότος, είναι απαραίτητο, όμως, να σημειωθεί πως η εν λόγω «φθηνία» δεν δόθηκε ως θέσφατο σε αυτό τον κόσμο, αντίθετα «φθηνοποιήθηκαν» ενεργά και σε πολλές περιπτώσεις με ακραίους τρόπους (Hickel, Dorninger, Wieland & Suwandi 2022). Δεν ξενίζει, επομένως, το γεγονός ότι το 80% του παγκόσμιου πληθυσμού θεωρείται φτωχό ενώ το 53% αναγκάζεται να διαβιώνει με κάτω από δύο δολάρια ημερησίως (Νικολακάκη 2011). Ούτε πρέπει να φαίνεται περίεργη η φριχτή πραγματικότητα εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων/σκλάβων στα sweatshops και τα maquiladoras, όπου οι συνθήκες εξαθλίωσης, οι μισθοί, ακόμα και ο αριθμός των θανάτων θυμίζουν εποχές δουλείας (McLaren & Farahmandpur 2013). Σε αυτή την άνιση ανταλλαγή, με τους δυσμενείς εμπορικούς όρους για τις αναπτυσσόμενες χώρες, καθίσταται εύκολα σαφές πως οι δυνάμεις του Βορρά χρησιμοποιούν τη μονοπωλιακή τους δύναμη με σκοπό να συμπιέσουν τις τιμές των προμηθευτών από τον Παγκόσμιο Νότο, ενώ παράλληλα καθορίζουν τις τελικές τιμές όσο το δυνατόν ψηλότερα. Για να συνεχίσει να υφίσταται η εν λόγω ιδιοποίηση και η κρυφή μεταφορά αξίας από τον Νότο προς τον Βορρά, οι ισχυροί οργανισμοί, όπως για παράδειγμα ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, έχουν αναγκάσει τις κυβερνήσεις των λιγότερο αναπτυγμένων και των αναπτυσσόμενων

χωρών να καταργήσουν τους δασμούς και τις επιδοτήσεις και την προστασία στις νηπιακές βιομηχανικές προσπάθειες των χωρών τους και να επιτρέψουν στις ξένες επιχειρήσεις να εισέλθουν χωρίς καμία τοπική ρύθμιση, ενώ στην Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο οι χώρες του Παγκόσμιου Βορρά αποτελούν την πλειοψηφία, με τις ΗΠΑ μάλιστα να έχουν το δικαίωμα για βέτο (Hickel, Dorninger, Wieland & Suwandi 2022). Αυτή η σχέση εξάρτησης και εκμετάλλευσης μέσω του άνισου εμπορίου, που αναλύθηκε, οδήγησε πολλές χώρες του Παγκόσμιου Νότου σε μεγάλα χρέη, για την αποπληρωμή των οποίων αναγκάστηκαν να λάβουν δάνεια και με αυτό τον τρόπο εγκλωβίστηκαν στον «αέναο κύκλο» χρέους-δανείου-αποπληρωμής, που φυσικά συντηρεί και εντείνει τη σχέση εξάρτησης (Nweke 2018). Οι περισσότερες από τις λιγότερο αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες μετά την ανεξαρτητοποίησή τους από τους αποίκους έθεσαν ως στόχο την οικονομική αυτάρκεια και υιοθέτησαν μια κατεύθυνση υποκατάστασης των εισαγωγών και ανάπτυξης της τοπικής βιομηχανίας. Όμως, κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 κυρίως, βίωσαν μία τεράστια κρίση χρέους και με τη σχεδιασμένη «καθοδήγηση» του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου προχώρησαν σε φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις, εγκαταλείποντας το προαναφερθέν πλάνο τους. Συνοπτικά, η βαριά δυσλειτουργική οικονομική και εμπορική πραγματικότητα των κρατών του Νότου επιδεινώνεται από την υποχρέωση εξυπηρέτησης εξωτερικού χρέους, που απορροφά τα πενιχρά τους έσοδα και απαιτεί υπακοή στην οικονομική πολιτική που επιβάλλουν οι πιστωτές (Siddiqui 2023). Αξίζει να αναφερθεί σε αυτό το σημείο πως εκτός από τις προηγούμενες οικονομικές προσεγγίσεις της ηγεμονίας του Παγκόσμιου Βορρά έναντι των αναπτυσσόμενων χωρών υπάρχουν και οι πολιτιστικές εκφάνσεις, που γίνονται ορατές μέσα από συνεχείς επεμβάσεις και τις άμεσες ή έμμεσες επιβολές στις τοπικές κουλτούρες αυτών των κρατών. Έτσι, όπως την εποχή του αποικισμού αυτή η ηγεμονική έκφανση εκδηλώθηκε κατά κύριο λόγο μέσα από την επιβολή της θρησκείας, στην εποχή της νεοαποικιοκρατίας εκφράζεται μέσω των εθίμων και του γενικότερου τρόπου ζωής, χάρη στα κανάλια της παγκοσμιοποίησης (McLaren & Farahmandpur 2013). Ο τρόπος που οι δυτικοί ντύνονται, το φαγητό τους, η μουσική τους και τα θεάματα που παρακολουθούν αποτελούν πλέον την παγκόσμια «νόρμα» και καθρεφτίζουν τον εκπολιτισμό και την υψηλή κουλτούρα. Ως αποτέλεσμα, οι χώρες αυτές είναι αρκετά πιο δύσκολο να οραματιστούν ένα μέλλον απαγκιστρωμένο από τη Δύση, νομιμοποιώντας έτσι και σε ένα ψυχοσυναισθηματικό επίπεδο την ηγεμονία και την κυριαρχία της (Naankiel, Chollom & Jiebreeal 2014).

Νεπάλ

Το Νεπάλ ήταν διαχρονικά και είναι ακόμα μία από τις πιο φτωχές χώρες του κόσμου. Όμως, εκτός από τις ανισότητες του οικονομικού τομέα, επικρατούν και βαθιές κοινωνικές ανισότητες και έντονη καταπίεση που εκπηγάζουν από τη φυλή, το φύλο, την κάστα κ.ά. (Acharya 2023). Επιπλέον, το Νεπάλ αποτελεί ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα κρατών στη σύγχρονη παγκόσμια ιστορία που η επαναστατική Αριστερά κατάφερε να κατακτήσει την εξουσία, γεγονός που δημιούργησε έντονο ενδιαφέρον και προσδοκίες και για τις εξελίξεις στον τομέα της εκπαίδευσης. Το Νεπάλ θεωρείται αρκετά ιδιαίτερο κράτος λόγω και της γεωπολιτικής του θέσης και διαχρονικά προσελκύει το ενδιαφέρον μεγάλων παγκόσμιων δυνάμεων, φυσικά της Κίνας και της Ινδίας, αλλά και των δυτικών χωρών του Παγκόσμιου Βορρά (Mishra 2013). Τέλος, παρά τα προαναφερθέντα, τα οποία καθιστούν τη συγκεκριμένη χώρα ιδιαίτερα γόνιμη ερευνητικά, η σχετική ελληνική βιβλιογραφία είναι αρκετά περιορισμένη και γενικότερα και όσον αφορά στην εκπαίδευση και την Απελευθερωτική και Κριτική Παιδαγωγική (Σακελλαρόπουλος 2012).

Η ιστορική πορεία του Νεπάλ διαμόρφωσε έναν λαό περήφανο, σκληραγωγημένο και άξιο τεράστιου σεβασμού για όσα υπέφερε, όμως μοιραία «έπλασε» και έναν λαό συνηθισμένο στην καταπίεση, που τη θεωρεί συχνά μια αναλλοίωτη πραγματικότητα, με εσωτερικευμένες δυσλειτουργικές πεποιθήσεις, στο στάδιο της «αφελούς συνειδητότητας», καθιστώντας την Κριτική Εκπαίδευση μια αναγκαιότητα στην πορεία προς τη χειραφέτηση (Poudyal 2023). Όλα όσα αναφέρονται σε αυτό το σημείο βασίζονται στην ανάλυση του προηγούμενου κεφαλαίου σχετικά με την κατηγοριοποίηση των λιγότερο αναπτυγμένων και των αναπτυσσόμενων χωρών. Λαμβάνοντάς τα υπόψη, επομένως, αναφέρεται πως τα Ηνωμένα Έθνη κατατάσσουν το Νεπάλ στην θέση 146 σε σύνολο 193 χωρών βάσει του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης, με δείκτη 0,601, αρκετά χαμηλότερο από τον παγκόσμιο μέσο όρο που βρίσκεται στο 0,739 (United Nations Development Programme 2024α). Στην κοινωνία και την πραγματικότητα του Νεπάλ η έννοια της ανισότητας έχει πρωταγωνιστικό ρόλο και εκπηγάζει από ποικίλα χαρακτηριστικά. Η κάστα, η εθνότητα, το φύλο, η οικονομική κατάσταση, η διαβίωση στο Κατμαντού ή στην περιφέρεια και φυσικά οι πιθανοί συνδυασμοί τους αποτελούν τις βασικότερες αιτίες αποκλεισμού, καταπίεσης και απανθρώπισης (Mishra 2013). Όσον αφορά το εθνοτικό και καστικό σύστημα, η κατάσταση σήμερα στην κοινωνία του Νεπάλ, αν και βελτιωμένη, δεν παρουσιάζει μεγάλες διαφοροποιήσεις, καθώς σε όλες τις κατηγορίες πολιτικού προσωπικού σε

υψηλές κρατικές θέσεις και γενικότερα επαγγέλματα υψηλού κύρους τουλάχιστον το 70% των θέσεων καλύπτεται από μέλη των δύο ανώτερων καστών. Σε κοινωνικό επίπεδο η ταύτιση ατόμου-κάστας είναι τόσο ριζωμένη, που καθορίζει σε σημαντικό βαθμό το επίπεδο εκπαίδευσης, την εργασία και τη θέση ενός ατόμου εντός της κοινωνικής πραγματικότητας. Φυσικά οι χαμηλές κάστες και οι Dalit εμφανίζουν πολύ μεγάλα ποσοστά φτώχειας και οικονομικής ανισότητας, γεγονός που τις απομονώνει ακόμα περισσότερο, δημιουργώντας έναν αέναο κύκλο φτώχειας. Καθίσταται, συνεπώς, σαφές πως η κοινωνική ιεραρχία των καστών με τις λεγόμενες κοινωνικές τάξεις και συνεπώς τις οικονομικές ανισότητες επικαλύπτονται σε σημαντικό βαθμό σε μια κοινωνία που έχει δομηθεί επί αιώνες σε αυτή τη βάση, αφού ο «προορισμός» κάθε ατόμου, που εξαρτάται από την κάστα του, οδηγεί σε υψηλό επίπεδο επαγγελματικού διαχωρισμού και συνεπώς σε μειωμένη εισοδηματική και κοινωνική θέση, αποτελώντας μία από τις βασικότερες αιτίες δημιουργίας και διατήρησης ταξικών ανισοτήτων στη χώρα (Sharma & Gibson 2023). Είναι σημαντικό να τονιστεί πως ναι μεν η επικάλυψη ανάμεσα σε τάξη και κάστα είναι συχνή στο Νεπάλ, όμως το άνοιγμά του προς τις καπιταλιστικές αγορές και η τουριστική ανάπτυξή του έχουν αλλάξει αρκετά από τα δεδομένα, ιδιαίτερα στο Κατμαντού, και η διάκριση ανάμεσα σε «έχοντες» και «μη έχοντες» είναι αρκετά πιο περίπλοκη. Αν μάλιστα υπολογίσει κανείς το αρκετά υψηλό ποσοστό ανθρώπων που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, φαίνεται πως αυτό το κομμάτι του πληθυσμού μαζί με αυτούς που επιβιώνουν αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία μπροστά σε μια προνομιούχα, οικονομικά κυρίαρχη ελίτ (Poudyal 2023). Έντονα ζητήματα, επίσης, στο Νεπάλ εγείρει και το ζήτημα του φύλου. Πιο συγκεκριμένα, η πλειοψηφία των γυναικών ασχολείται με τη γεωργική εργασία και το μικρό συνοικιακό εμπόριο, που εντάσσονται στο πλαίσιο της οικογένειας και συνεπώς σπάνια αμείβονται με μισθό. Έτσι, πιθανότερα το μεγαλύτερο μέρος των εργαζόμενων γυναικών είτε θα απασχολείται με μη αμειβόμενη εργασία είτε θα ασκεί μια δευτερεύουσα εργασία, όπου συχνά κυριαρχεί η εκμετάλλευση, καθώς οι γυναίκες πληρώνονται αισθητά λιγότερο από τους άντρες για την ίδια εργασία, ενώ παράλληλα είναι λιγότερο πιθανό να συνδικαλιστούν. Παρ' όλο που με το νέο σύνταγμα οι γυναίκες στο Νεπάλ είναι «νομικά» καλυμμένες, η χώρα ήταν και παραμένει μία από τις πιο πατριαρχικές, φαλλοκρατικές κοινωνίες της Ασίας, γεγονός που χωρίς την κατάλληλη εκπαίδευση και κοινωνική μόρφωση δεν μπορεί να αναστραφεί λόγω ενός νομοθετήματος (Mishra 2013). Ειδικά στην περιφέρεια, εκτός Κατμαντού, πραγματικά ελάχιστα έχουν αλλάξει αναφορικά με την κοινωνική θέση της γυναίκας. Σημαντικές ανισότητες εντοπίζονται, επιπλέον, ανάμεσα στο κέντρο, κυρίως το Κατμαντού, και την περιφέρεια, καθιστώντας πολύ μεγάλο το

αναπτυξιακό χάσμα ανάμεσα στις αστικές και τις αγροτικές περιοχές. Το οδικό δίκτυο βρίσκεται πραγματικά σε τραγική κατάσταση και ειδικά τα αγροτικά χωριά βρίσκονται αποκλεισμένα και από άποψη εύρεσης εργασίας, καθώς αναγκάζονται να ταξιδεύουν ώρες για κάποια βραχυπρόθεσμη, φθηνή μισθωτή εργασία, και από παροχή σημαντικών υπηρεσιών, όπως είναι για παράδειγμα η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, η εκπαίδευση και η πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Ειδικά αναφορικά με την τελευταία, αρκετοί άνθρωποι δεν γνωρίζουν καν ότι έχουν στη διάθεσή τους, ως πολίτες, οποιαδήποτε μορφή νομικής συνδρομής, φαινόμενο που ενισχύεται και από την ομολογουμένως αρκετά διεφθαρμένη αστυνομία της χώρας (Poudyal 2023).

Παρ' όλο που το Νεπάλ ανήκει στη μικρή λίστα κρατών τα οποία δεν υπήρξαν επίσημη αποικία κάποιας δύναμης του Παγκόσμιου Βορρά, από την ενοποίησή του και έπειτα έχει υπάρξει θύμα άνισων, παρεμβατικών νεοϊμπεριαλιστικών σχέσεων, τόσο των υπερδυνάμεων της Ινδίας και της Κίνας, όσο και του δυτικού κόσμου, που προέρχονται και μέσα από διμερείς συμφωνίες των κρατών αλλά και μέσω της εξουσίας υπερεθνικών οργανισμών, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Το Νεπάλ χρησιμοποιείται σταθερά ως πηγή φθηνού εργατικού δυναμικού και πρώτων υλών, έχει δεσμευθεί εδώ και δεκαετίες στην «παγίδα» του εξωτερικού δανεισμού, έχοντας δημιουργήσει ένα υπέρογκο χρέος, γεγονός που τροφοδοτεί τον αέναο κύκλο εξάρτησης από τις ισχυρές δυνάμεις. Η χώρα, για να καλύψει τα μεγάλα δημόσια ελλείμματά της, αναγκάστηκε επανειλημμένα να στραφεί στον εξωτερικό δανεισμό (Σακελλαρόπουλος 2012). Η κυβέρνηση της χώρας εφαρμόζει πολιτική «ανοικτών θυρών» στις ξένες επενδύσεις, των οποίων τα κέρδη δεν φορολογεί ώστε να τις προσελκύσει, χωρίς κανένα ουσιαστικό όφελος για τον λαό του Νεπάλ, καθώς τα εν λόγω κέρδη επαναπατρίζονται και σε συνδυασμό με την απορρύθμιση της οικονομίας και τις ιδιωτικοποιήσεις αυξήθηκε η εξάρτηση του Νεπάλ από τη διεθνή οικονομία, προωθώντας αποκλειστικά την «ατζέντα» συμφερόντων του Παγκόσμιου Βορρά. Όπως συμβαίνει πάντοτε σε τέτοιες περιπτώσεις, ο Παγκόσμιος Βορράς έχει εξαπλωθεί στο Νεπάλ και με άλλους τρόπους, όπως είναι η παράλληλη πολιτιστική «εισβολή» και η χειραγώγηση των μέσων ενημέρωσης. Ο δυτικός κόσμος φροντίζει, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση του Νεπάλ, να εξάγει τα πολιτιστικά του αγαθά και τη γενικότερη κουλτούρα του στις αναπτυσσόμενες χώρες, ελέγχοντας παράλληλα τους θεσμούς και τα μέσα που τα διανέμουν (Acharya 2023). Στην ίδια τακτική εξάπλωσης της κυριαρχίας με έμμεσο τρόπο μπορεί να ενταχθεί και η πολιτιστική υποταγή στην αγγλική γλώσσα. Παράλληλα, τα μέσα ενημέρωσης μετατρέπονται σε μια πηγή εξάπλωσης των συμφερόντων των κυρίαρχων ομάδων, αφού αναδεικνύουν

με κάθε τρόπο και αποκλειστικά τα «πλεονεκτήματα» που φέρει η ευθυγράμμιση με τις νόρμες και την κανονικότητά τους (Mishra 2013).

Μεθοδολογία

Η παρούσα μελέτη, που διεξήχθη στο Κατμαντού με την 4μηνη παρουσία του γράφοντος, αποτελεί μια ποιοτική έρευνα και συγκεκριμένα μια μελέτη περίπτωσης, καθώς επιδιώχθηκε η εις βάθος μελέτη ενός μη μετρήσιμου κοινωνικοεκπαιδευτικού εγχειρήματος. Για τη διεξαγωγή της ως ερευνητικά εργαλεία χρησιμοποιήθηκαν η επιτόπια παρατήρηση και οι (ημιδομημένες) συνεντεύξεις, με υποκείμενα εκπαιδευτές ενηλίκων, που εργάζονταν μαζί με τον ερευνητή σε ένα δημόσιο, σχεδόν αυτοσχέδιο, σχολείο με ενήλικες κατά κύριο λόγο εκπαιδευομένους (Ιωσηφίδης 2018). Η συγκεκριμένη συνθήκη και το γεγονός πως όλοι οι εμπλεκόμενοι στην έρευνα εκτός από συνεργάτες υπήρξαν και συγκάτοικοι βοήθησε τα μέγιστα στην ανάπτυξη αυθεντικών σχέσεων εμπιστοσύνης. Στη βάση των προαναφερθέντων, επομένως, χρησιμοποιήθηκε σκόπιμη δειγματοληψία και το συνολικό δείγμα αποτελούνταν από 12 εκπαιδευτές (8 άνδρες, 4 γυναίκες), ηλικίας 30-70 ετών, οι οποίοι/ες ασχολούνται με τη ριζοσπαστική εκπαίδευση και τον ακτιβισμό. Οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν στην αγγλική γλώσσα κατά τους μήνες Οκτώβριο-Δεκέμβριο 2023, εξασφαλίστηκε η ανωνυμία των συμμετεχόντων/ουσών και φυσικά τηρήθηκαν όλες οι δεοντολογικές αρχές. Τα δεδομένα απομαγνητοφωνήθηκαν, κωδικοποιήθηκαν και ταξινομήθηκαν ανά θεματικό άξονα και εφαρμόστηκε θεματική ανάλυση των δεδομένων για την αναγνώριση επαναλαμβανόμενων μοτίβων.

Καθώς, όπως αναφέρθηκε, η έρευνα αποτελεί μια μελέτη περίπτωσης, η γενίκευση των αποτελεσμάτων σε άλλες κοινωνικές ομάδες ή/και χώρες περιορίζεται. Ωστόσο, η μελέτη παρέχει αναλυτική γενίκευση (analytical generalization), δηλαδή συμβάλλει στη θεωρητική κατανόηση της Κριτικής Παιδαγωγικής και των δράσεων ακτιβισμού σε παρόμοια κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια. Τα ευρήματα μπορούν να εφαρμοστούν αναλογικά σε άλλες αναπτυσσόμενες χώρες ή κοινότητες με παρόμοια χαρακτηριστικά, αλλά δεν είναι απόλυτα γενικεύσιμα (Ιωσηφίδης 2018).

Αποτελέσματα έρευνας

Όσον αφορά το πρώτο ερευνητικό ερώτημα της έρευνας: 1) Γνωρίζουν και εφαρμόζουν οι Ακτιβιστές/Εκπαιδευτές του Νεπάλ τη φρεϊριανή Απελευθερωτική

Παιδαγωγική και την Κριτική Παιδαγωγική; Σε ποια τάση της τελευταίας δίνεται έμφαση; η απάντηση που προέκυψε είναι καταφατική, όμως με ορισμένες σημαντικές επισημάνσεις. Έτσι, όλοι οι εκπαιδευτές/τριες που συμμετείχαν στην έρευνα γνωρίζουν εν γένει και επιχειρούν να εφαρμόσουν την Απελευθερωτική και Κριτική Παιδαγωγική, όμως σε αρκετές περιπτώσεις δεν πραγματοποιείται η απαραίτητη εμβάθυνση στις πιο περίπλοκες έννοιες που σχετίζονται με αυτές. Συγκεκριμένα, όλοι/ες τους αποδέχτηκαν την πολιτική φύση της εκπαίδευσης, ασχολήθηκαν στο έργο τους με το ζήτημα της εξουσίας στην εκπαίδευση και προώθησαν την εμπλοκή των εκπαιδευομένων στον καθορισμό του εκπαιδευτικού περιεχομένου. Όμως, παρατηρήθηκε μία πιο επιφανειακή, «ανώριμη» προσέγγιση των εννοιών του διαλόγου και της κριτικής συνειδητοποίησης. Συγκεκριμένα, ο διάλογος αντιμετωπίστηκε ως ένα είδος βαθιάς επικοινωνίας και σύνδεσης με τους εκπαιδευόμενους ή ως ένα μαθησιακό μέσο, το οποίο μπορούσε να οδηγήσει σε υψηλότερες μορφές μάθησης. Αυτό, παρότι αληθές και σημαντικό, παραμένει στην επιφάνεια αυτού που ειδικά ο Paulo Freire και οι κριτικοί παιδαγωγοί εννοούν με τον όρο διάλογος. Η έννοια του διαλόγου είναι αρκετά ευρεία και πολυεπίπεδη στη σκέψη του Freire, αποτελώντας ένα από τα βασικότερα στοιχεία στη διαμόρφωση των συνθηκών που θα καταστήσουν δυνατό το μετασχηματισμό των δομών καταπίεσης στις οποίες βρίσκονται. Μάλιστα, η δέσμευση για αυτό τον μετασχηματισμό προσδίδει δύναμη και ουσία στη διαλογική πράξη, καθιστώντας πραγματικότητες, που ήταν ανύπαρκτες ή αδιανόητες, αντικείμενα συζήτησης και εφικτό στόχο (Freire 1997). Στην εκπαίδευση με επίκεντρο το διάλογο η αντίφαση δασκάλου-μαθητή αίρεται και οι μαθητές παύουν να αποτελούν πειθήνιους ακροατές, αλλά, αντίθετα, αντιμετωπίζονται και δρουν ως κριτικοί συνερευνητές της πραγματικότητας στο «εδώ και τώρα». Υπό αυτή την έννοια, ο διάλογος αποτελεί μια συνάντηση ανάμεσα στους ανθρώπους, με ενδιάμεσο την πραγματικότητα, οι οποίοι συνδέονται από τον κοινό, συλλογικό στόχο που είναι να ανακαλύψουν και να ονοματίσουν την πραγματικότητα. Έτσι, αυτή η διαδικασία νοηματοδοτεί την ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη, καθιστώντας το διάλογο πραγματική υπαρξιακή, οντολογική αναγκαιότητα (Freire 2022). Όσον αφορά την πρόσληψη της έννοιας της κριτικής συνειδητοποίησης από τα υποκείμενα της έρευνας, αυτή θεωρήθηκε ως μεταβολή σε επίπεδο λόγου ή ως ανάληψη ατομικής δράσης και επομένως κρίνεται αρκετά «εξημερωμένη», αφού σε αυτή την προσέγγιση απεκδύεται την επαναστατικότητά της. Όπως αναλύθηκε προηγουμένως, η κριτική συνειδητοποίηση στην Απελευθερωτική και την Κριτική Παιδαγωγική νοείται ως το μέσο μετασχηματισμού της κοινωνίας σε σοσιαλιστική κατεύθυνση (Γρόλλιος 2005).

Τέλος, η πλειονότητα των ερωτηθέντων/εισών έδωσε έμφαση στη μεταμοντέρνα τάση της Κριτικής Παιδαγωγικής.

Η απάντηση και στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, -Ως προς τον βαθμό κριτικής συνειδητοποίησης, χειραφέτησης και ενδυνάμωσης των εκπαιδευόμενων, μπορούν να χαρακτηριστούν αποδοτικότερες η φρεϊριανή Απελευθερωτική και Κριτική Παιδαγωγική συγκριτικά με τις λοιπές παιδαγωγικές προσεγγίσεις που εφαρμόζονται, είναι καταφατική και το σύνολο της ερευνητικής διαδικασίας είναι θετική και επιβεβαιώνει τις αναλύσεις των κριτικών παιδαγωγών και του Paulo Freire για την τεράστια σημασία των ριζοσπαστικών εκπαιδευτικών προσεγγίσεων αναφορικά με τη χειραφέτηση και τη συνειδητοποίηση. Συγκεκριμένα, δεδομένου πως όλοι/ες οι ερωτηθέντες/είσες συγκαταλέγουν τον εαυτό τους στην παράδοση της Απελευθερωτικής και της Κριτικής Παιδαγωγικής και δέχονται πως η παιδαγωγική φιλοσοφία του εκπαιδευτή επηρεάζει σημαντικά την ανάδυση της κριτικής συνειδητοποίησης των εκπαιδευόμενων, θεωρούν αυτές τις δύο εκπαιδευτικές προσεγγίσεις τις καταλληλότερες για την επίτευξη σημαντικών ατομικών συναισθηματικών/ψυχικών μετασχηματισμών και παρατηρήσιμης ατομικής και συλλογικής αλλαγής, κάτι που κρίνεται και ως ο βασικός εκπαιδευτικός τους στόχος. Μάλιστα, η ανάληψη συλλογικής δράσης με σκοπό τον κοινωνικό μετασχηματισμό αποτέλεσε για αυτούς τη σημαντικότερη ειδοποιό διαφορά της Απελευθερωτικής και της Κριτικής Παιδαγωγικής από λοιπές παιδαγωγικές θεωρίες.

Τέλος, οι ερωτηθέντες/είσες στο σύνολό τους απάντησαν θετικά και στο τρίτο ερευνητικό ερώτημα, Μπορεί ο ακτιβισμός να αποτελέσει έναν από τους βασικούς αγωγούς εφαρμογής της φρεϊριανής Απελευθερωτικής Παιδαγωγικής και της Κριτικής Παιδαγωγικής στις αναπτυσσόμενες και λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες; Έτσι, για αυτούς ο ακτιβισμός και ιδιαίτερα ο ακαδημαϊκός ακτιβισμός, όπως ορίστηκαν στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, μπορούν αποτελέσουν σημαντικούς «αγωγούς» για την εξάπλωση και την εφαρμογή της Παιδαγωγικής του Paulo Freire και την Κριτική Παιδαγωγική στις λιγότερο αναπτυγμένες και στις αναπτυσσόμενες χώρες, καθώς θεωρούνται οι πιο άμεσα εφαρμόσιμες ριζοσπαστικές πρακτικές, έξω από τον κρατικό έλεγχο και τα «λόμπι» εξουσίας.

Συμπεράσματα

Οι κριτικοί παιδαγωγοί φέρουν το ιστορικό χρέος και το καθήκον να γίνουν «μαρτυρία», με φρεϊριανούς όρους, αγωνιζόμενοι στο πλάι των καταπιεσμένων ατόμων και λαών και να μην παραπλανώνται από τις βαρύγδουπες νεοσυντηρητικές δηλώσεις περί

τέλους της ιστορίας. Όπου υπάρχει καταπίεση, οι ιδέες των μεγάλων διανοητών, που απασχόλησαν αυτή την έρευνα, θα είναι πάντα παρούσες (Γούναρη & Γρόλλιος 2016). Αφού, επομένως, στο μέτρο του δυνατού και τηρουμένων των αναλογιών αποδείχθηκε πως ο ακτιβισμός αποτελεί ένα βήμα στο δρόμο της συνειδητοποίησης και της απελευθέρωσης των ανθρώπων και των λαών του Παγκόσμιου Νότου, είναι ιδιαίτερα σημαντικό μελλοντικά να επιβεβαιωθεί το συγκεκριμένο γεγονός μέσα από περισσότερες και ευρύτερες έρευνες, ώστε να συγκροτηθούν εκτεταμένες και οργανωμένες προσπάθειες, με σκοπό τις χειραφετητικές εκπαιδευτικές παρεμβάσεις σε αυτές τις χώρες.

Μέσα σε έναν κόσμο στον οποίο κάθε ιδεολογία που αντιτίθεται στη σύγχρονη νεοφιλελεύθερη αφήγηση δαιμονοποιείται και που η μόνη εκδοχή της εκπαίδευσης που θεωρείται χρήσιμη είναι η παθητική, η πειθήνια και η εξημερωμένη, η Απελευθερωτική και η Κριτική Παιδαγωγική αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις επίγνωσης, αντίστασης και κοινωνικού αγώνα (Νικολακάκη 2011). Η εκπαίδευση οφείλει να καλλιεργεί το δημοκρατικό ήθος, να προωθεί την πραγμάτωση της αληθινής δημοκρατίας και να δομεί παιδαγωγικούς χώρους, όπου η εκπαιδευτική πράξη θα συμβάλει στην αυτοπραγμάτωση και της αυτοθέσμιση της κοινωνίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η Απελευθερωτική και η Κριτική Παιδαγωγική συμβάλλουν στην ανάπτυξη του δημοκρατικού ήθους προς όφελος του ατόμου και της συλλογικότητας, με σκοπό τη μεγιστοποίηση της ατομικής και της κοινωνικής αυτονομίας ως μέσων ατομικής και κοινωνικής απελευθέρωσης (Giroux 2024). Με άλλα λόγια, αυτές οι παιδαγωγικές φιλοσοφίες επιδιώκουν να οδηγήσουν το υποκείμενο στην όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ατομική αυτονομία και ελευθερία, μέσα στο πλαίσιο μιας συλλογικής αυτονομίας (Freire 1997).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Apple, M. (2022), *Εξουσία, Πολιτική και Πρακτική στην Κριτική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Vittoria, P. (2023), *Πάουλο Φρέιρε, Η αφήγηση*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Giroux, H. (2010β), «Συνοριακή Παιδαγωγική στην Εποχή του Μεταμοντερνισμού», στο Γούναρη, Π., Γρόλλιος, Γ. (επιμ.), *Κριτική Παιδαγωγική: Μια συλλογή κειμένων*. Αθήνα: Gutenberg, 252-278.
- Giroux, H. (2024), *Για την Κριτική Παιδαγωγική*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γούναρη, Π., Γρόλλιος, Γ. (επιμ.) (2016), *Απελευθερωτική και Κριτική Παιδαγωγική στην Ελλάδα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γρόλλιος, Γ. (2005), *Ο Paulo Freire και το αναλυτικό πρόγραμμα*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

- Γρόλλιος, Γ., Κάσκαρης, Γ. (1997), «Εκπαιδευτική Πολιτική, 'Μεταμοντέρνο' και Κριτική Παιδαγωγική: Τα αδιέξοδα μια σχέσης και τα όπλα της κριτικής», *Ουτοπία* 25: 101-118.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008), *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Λιάμπας, Α., Κάσκαρης, Γ. (2007), «Κριτικός Μεταμοντερνισμός, Κριτική Παιδαγωγική και τα Ιδεολογικά Σχήματα του Νεοφιλελευθερισμού στην Εκπαίδευση», *Θέσεις* 99
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&view=article&id=975:category-975&catid=17&Itemid=113
- McLaren, P. (2010α), «Κριτική Παιδαγωγική: μια επισκόπηση», στο Γούναρη, Π., Γρόλλιος, Γ. (επίμ.), *Κριτική Παιδαγωγική: Μια συλλογή κειμένων*. Αθήνα: Gutenberg, 279-330.
- McLaren, P. (2011), «Το μέλλον του παρελθόντος: στοχασμοί για την παρούσα κατάσταση της Αυτοκρατορίας και της Παιδαγωγικής», στο Νικολακάκη, Μ. (επιμ.), *Η Κριτική Παιδαγωγική στον Νέο Μεσαίωνα*. Αθήνα: Σιδέρης, 279-319.
- McLaren, P., Farahmandpur, R. (2013), *Για μια Παιδαγωγική της Αντίστασης. Διδάσκοντας ενάντια στον παγκόσμιο καπιταλισμό και τον νέο ιμπεριαλισμό*. Αθήνα: Τόπος.
- Νάτσης, Α. (2024), «Αλλαγή, μετασχηματισμός και χειραφέτηση μέσα σε αυταρχικό και καταπιεστικό πλαίσιο: Παραδείγματα κινητοποίησης πολιτών-Προϋποθέσεις, Δράσεις και αποτελέσματα», στο Κόκκος, Α. και συνεργάτες (επιμ.), *Μάθηση και αλλαγή: Πρακτικά δου συνεδρίου της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων* (σσ. 321-325). Αθήνα: Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων, 321-325.
- Νικολακάκη, Μ. (2011), «Η Κριτική Παιδαγωγική στον νέο Μεσαίωνα: Προκλήσεις και δυνατότητες», στο Νικολακάκη, Μ. (επιμ.), *Η Κριτική Παιδαγωγική στον Νέο Μεσαίωνα*. Αθήνα: Σιδέρης, 29-69.
- Νικολούδης, Δ. (2010), *Κριτική Παιδαγωγική και Γραμματισμός*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/21717#page/1/mode/2up>
- Σακελλαρόπουλος, Π. (2012), *Νεπάλ: εθνότητες, κάστες, τάξεις στην κορυφή του κόσμου*. 1769-2008. Αθήνα: Τόπος.
- Freire, P. (1977), *Πολιτιστική δράση για την κατάκτηση της ελευθερίας*. Αθήνα: Καστανιώτη
- Freire, P. (1997), *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*. Αθήνα: Κέδρος. Freire, P. (2022), *Παιδαγωγική της ελπίδας*. αναβιώνοντας την αγωγή του καταπιεζόμενου. Αθήνα: Διάδραση.
- Wink, J. (2014), *Κριτική Παιδαγωγική: Σημειώσεις από τον Πραγματικό Κόσμο*. Αθήνα: Ίων, 4^η έκδ.
- Acharya, B. (2023), "Efforts of Nepal's Least Developed Countries (LDC) Graduation and Its Challenges", *Humanities and Social Sciences Journal* 15(1-2): 169-183,
<https://doi.org/10.3126/hssj.v15i1-2.63790>
- Arrigo, B., Bersot, H. (2016), "Revolutionizing Academic Activism: Transpraxis, Critical Pedagogy, and Justice for a People Yet to Be", *Critical Criminology* 24: 549-564, <https://doi.org/10.1007/s10612-016-9328-5>
- Cruz, A. (2013), "Paulo Freire's Concept of Conscientização", in Lake, R., Kress, T. (eds), *Paulo Freire's Intellectual Roots. Toward Historicity in Praxis*. London: Bloomsbury, 169-182.

- Draper, H. (2019), "Activism, Bioethics and Academic Research", *Bioethics* 33(8): 861-871, <https://doi.org/10.1111/bioe.12574>
- Killoren, D., Rowland, R. (2020), What is Activism? [Online workshop], <https://www.semanticscholar.org/paper/What-is-Activism-Killoren-Rowland/474d26cf6e2d69189604a65257725c2c229acba1>
- Faria, D. (2024), "Unpacking the 'developing' country classification: origins and hierarchies", *Review of International Political Economy* 31(2): 651-673, <https://doi.org/10.1080/09692290.2023.2246975>
- Hickel, J., Dorninger, C., Wieland, H., Suwandi, I. (2022), "Imperialist appropriation in the world economy: Drain from the global South through unequal exchange, 1990-2015", *Global Environmental Change* 73: 1-13, <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102467>
- Lawton, P. (2022), "Paolo Freire's Conscientization", *Research on Steiner Education* 13(1): 49-65.
- Lenin, V. (1982), *Imperialism the Highest Stage of Capitalism*. New York: International Publishers.
- McLaren, P. (1999), *Che Guevara, Paulo Freire, and the Pedagogy of Revolution*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Miller, T. (2017), "We Are All Activists Now", *Cultural Logic: Marxist Theory & Practice* 22: 71-81, <https://doi.org/10.14288/cllogic.v22i0.190851>
- Mishra, N. (2013), *Nepal. Democracy in Transition*. Delhi: Authors Press.
- Naankiel, P., Chollom, C. Jiebreeal, G. (2014), "Imperialism and Economic Exploitation: Understanding the Nexus of the North-South Relations", *Taraba Journal of Political Science and International Relations* 1(1): 248-260. [s](#)
- Nweke, C. (2018), "Global South Neo-Imperialism", *Nnamdi Azikiwe Journal of Philosophy* 10(1): 44-57, <https://journals.ezenwaohaetorc.org/index.php/NAJP/article/view/2018-1-004/394>
- Poudyal, S. (2023), *The Political Economy of Underdevelopment and Poverty in Nepal*. London: Routledge.
- Rocha, S.D. (2018), "'Ser Mais': The Personalism of Paulo Freire", *Philosophy of Education Archive* 2018(1): 371-384.
- Sharma, H., Gibson, J. (2023), "Escalation of civil war in Nepal: The role of local poverty, inequality and caste polarization" *Oxford Open Economics* 2: 1-14, <https://doi.org/10.1093/ooec/odad001>
- Sharma, H., Jain, V., Mogaji E. (2020), "Defining Developing Countries in Higher Education Context", *Research Agenda Working Papers* 2021(1): 1-9, 10.13140/RG.2.2.28926.61769
- Siddiqui, K. (2023, December 4), "Neo-colonialism: An Analysis of International Factors on the Development of the Global South. WFR", *The world financial review*, <https://worldfinancialreview.com/neocolonialism-an-analysis-of-international-factors-on-the-development-of-the-global-south/>
- Torres, C.A. (1993), "From the pedagogy of the oppressed to a Luta Continua. The political pedagogy of Paulo Freire", In McLaren, P., Leonard, P. (eds), *Paulo Freire. A critical encounter*. London and New York: Routledge, 153-166.
- United Nations Development Programme (2024), *Overview of Human Development Index*, <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (ημερομηνία ανάκτησης: 18.4.2024).